

САНИТЕТСКО ЗБРИЊАВАЊЕ

Лоше здравствене прилике у Србији пред други светски рат могле су неповољно утицати и на здравствене прилике у партизанским јединицама. Што до тога није дошло може се захвалити не само здравственим радницима, већ и заинтересованости и ангажовању Окружног комитета КПЈ и одредских штабова. С почетком припрема за формирање партизанских одреда у Топлици вршене су и припреме у том погледу. Прикупљан је санитарски материјал, предвиђало се ко ће о томе бринути и сл. Топлички НОП одред имао је срећу да од првог дана постојања у својим редовима има три ратника из шпанског националноослободилачког рата, који су знали шта значи имати добро организовану санитарску службу. Већ на дан формирања Одред у строју се нашао и Милан Јовановић Доктор, студент медицине, који је поред пушке преко рамена носио и санитарску торбицу. Иако без искуства, уз помоћ штаба Одред он је преузео организацију санитарске службе. Доласком Светислава Мирковића Ненада у Одред, такође студента медицине, као и неких другарица из Београда, број стручног санитарског особља знатно се увећао. Нема тачних података, али неки извори указују да су сви напредни студенти медицине и већи број другарица — комуниста, по директиви КПЈ, били обавезни да заврше курс прве помоћи, па је за претпоставку да су то учинили и студенти медицине Милан Јовановић Доктор, Светислав Мирковић Ненад и другарице које су из Београда, преко КПЈ, упућиване у Топлички НОП одред. Поред њих, омасовљавањем Одред, међу придошлицама је било и оних који су имали бар минимум знања о пружању прве помоћи. У томе су нарочито предњачиле другарице из Прокупља, јер је за њих Месни комитет КПЈ за Топлицу организовао сличне курсеве. Међу њима биле су Стојадинка

Радосављевић Стола, Славка Јанковић Милка, ученице гимназије у Прокупљу, Љубица Драгићевић Наташа, ученица школе за примењену уметност у Нишу, Јелка Николић, радница из Куршумлије, Драгојла Веселиновић, студент из Мале Плана, Даница Јовановић Рада, ученица са Видоваче, Бранка Ристић, домаћица из Прокупља, Мирослава Станимировић Зора, ученица из Ниша, Марица Илић Мица, радница из Београда, Паула Роза, Ана Флоријан, болничарка, Драгојла Динић Олга, кројачица из Доње Речице, Персида Динић Стана, домаћица из Доње Речице, Васиљка Декић Нада, радница из Дубровника, Даринка Несторовић Љупче, студент медицине из Прокупља и друге.

Поред њих, било је и другарица које су повремено обављале дужност санитетског збрињавања. Тако је, на пример, Марица Илић Мица била и политички комесар чете, Милан Јовановић Доктор био је заменик политичког комесара и политички комесар чете, Светислав Мирковић Ненад заменик командира чете, Драгојла Динић Олга, помоћник политичког комесара чете итд.

У Одреду је, поред војне и политичке обуке, у слободним часовима редовно била организована и санитетска обука, у којој су обавезно морали да учествују политички делегати водова и десетина и све другарице из Одрода. На тим часовима обучавани су за пружање прве помоћи, а нарочито за превијање рањеника, те заштиту од промрзлина. Обуку су изводили Милан Јовановић Доктор, Марица Илић Мица, Савка Јаворина Саша из Расинског одреда, а касније и Даринка Несторовић Љупче и Васиљка Декић Нада.

Практично, Топлички НОП Одред је од свог формирања имао организовану санитетску службу, односно свака чета имала је једног до два болничара, што је било од великог значаја иако они нису имали неко високо медицинско знање.

То сигурно није био онај ниво ни организација какви су могли бити да је било лекара. Од почетка борбе у Топлици, тј. од формирања Топличког партизанског одреда, проблем лечења, смештаја и збрињавања рањеника и болесника, перманентно се појављивао, што је Одреду причињавало велике тешкоће. У периоду када је у Топлици постојала слободна територија, рањеници и болесници смештани су по кућама села која су за то била најпогоднија. Но, и поред великог броја симпатизера и сарадника — лекара и другог санитетског

особља, у Одред за све време његовог постојања као самосталне јединице, до фебруара 1943. године, није дошао ни један лекар који би стално био у саставу Одрета и примио на себе улогу лечења и збрињавања рањеника и болесника. Већ прве теже рањенике Одред је имао октобра 1941. године, у борби код села Житорађе. Они су лечени на прилично примитиван начин и са онолико знања колико су имали студенти медицине прве и друге године или медицинске сестре. У 1941. години овај проблем је решаван и тако што смо после заузимања Прокупља могли да убацујемо и лечимо поједине партизане у градској болници. Ту су лечени другови Никола Цуверовић Академац, Миша и др. По потреби, када је било тешких рањеника у Одреду или у селу, зависно од тога где је рањеник смештен, довођени су лекари да пруже стручну помоћ. Болеснике је, на пример, посећивао др Воја Стојановић, хирург прокупачке болнице, др Александар Стојановић, интерниста исте болнице и други. Већина рањеника, ако су се налазили ближе Јастрепцу, отпремана је и лечена у Великој Плани, где је још пре рата постојала задружна здравствена станица у којој је радио др Михајило Бркић и лекарски помоћник Стојко Мрмоњац. Неки од тих лекара били су симпатизери НОП-а, али не и спремни да за стално пођу у партизански одред.

ЛЕЧЕЊЕ И ЗБРИЊАВАЊЕ РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА

Од октобра 1941. године па надаље свака чета у Одреду имала је свог санитетског референта, односно четног болничара и по неколико оних који су знали да превију или пруже санитетску помоћ. Такво стање у Топлици потрајало је све док топлички партизански одред није ушао у састав 1. јужноморавског одреда.

Када је Топлица постала слободна територија редовно су коришћене сеоске амбуланте и породилишта, у којима је увек радило одговарајуће лице — болничар, бабица и сл., које је могло да пружи помоћ. Поред Велике Плана коришћено је породилиште у Белољину и амбуланте у Драгуши и Житном Потоку. Ослобођењем Блаца и касније Куршумлије, за збрињавање рањеника и болесника коришћене су тамошње приватне амбуланте — болнице, мада у њима, због могућег

изненадног противнапада, тешки рањеници нису остављани да леже, већ су повлачени на сигурнија места и смештени по селима. На сличан начин коришћена је и среска болница у Прокупљу и њено особље, на дуже време.

Велика непријатељска офанзива у рано пролеће 1942. године на југу Србије, па и Топлици, донела је и велике проблеме и у погледу збрињавања рањеника. Поред повећаног броја рањеника Одред је био одвојен од свих места, која су служила за збрињавање и лечење рањеника и болесника. Више него икада указивала се потреба за лекаром. Рањеника и болесника било је све више, неколико веома тешких (Академац, Мргуд, чика Ђура и др.). Међутим, лекара није било. У то време непријатељ је протерао у Пуковац, др Михајила Бркића из Велике Плане, а др Воја Стојановић склонио се у Луковску Бању, па се није могла користити њихова дотадашња услуга. Лакше рањенике и болеснике Одред је обично држао у свом саставу. За разлику од осталих бораца, ови нису вршили војничку унутрашњу службу сем пожарства. Били су поштеђени одласка у акције, а нешто више се обраћала пажња њиховој исхрани и смештају.

Велики број другова и другарица рањеника, страдао је у непријатељској офанзиви фебруара — марта — априла 1942. године, управо због тога што није било стручне лекарске помоћи. У то време цела територија Топлице била је прекривена непријатељским јединицама, те су рањеници морали да се крећу са јединицом или су склоњени у дубоку илегалност, код симпатизера, да не би пали у руке непријатељу. Они су без стручне лекарске неге умирали или су се надчовечански мучили.

У пролеће 1942. године, иако без лекара, Топлички и Расински НОП одред и партијско руководство дошли су на идеју да на Јастрепцу, у рејону сточарских колиба _ бачија, у Бресничкој реци, на месту званом Јасикар, оформе партизанску болницу.

У исто време на Пасјачи је дејствовало неколико група партизана. Када је Косаничка чета разбијена код Сварче, а Видовачка код Ргаје, па су болесници и рањеници из тих јединица били угрожени, захваљујући бризи сељака из планинских села нико од њих није пао у руке непријатељу. На иницијативу Академца, они су прешли на Јастребац и груписани са осталима лечени су у Јасикару.

Организатор и руководилац болнице у Јасикару, у почетку, била је Савка Јаворина Саша, медицинска сестра. Болница је повремено имала и више од двадесет рањеника и болесника. Располагала је са 20—30 доста примитивних болесничких постеља. Први рањеници били су Никола Џуверовић Академац, Љубиша Вукановић Мргуд (који је преживео стрељање у Сварчи), а поред њих било је и неколико болесника који су мање-више служили за опслуживање тешких рањеника. Додуше, сем рањеника и промрзлих у првој ратној зими обољења друге врсте скоро и да није било. И када би се десио неки већи назеб или упала плућа болесници су били склоњени у топличка села, а о њима су обично бринули политички активисти.

Ни у овој болници није било стручне лекарске неге, те су се рањеници и болесни партизани на свој начин довијали, превијајући један другог. Једино стручно санитарско особље у Топличком НОП одреду била је другарица Јаворина, лекарски помоћник и то само шест месеци, док су Расински и Топлички НОП одреди дејствовали заједно, јер је она припадала Расинском НОП одреду. Одласком Расинаца на свој терен отишла је и она. Такође, стручнију помоћ рањеницима указивала је студенткиња, Даринка Несторовић Љупче, која је у Топличком одреду остала до своје погибије, августа 1942. године.

Треба поменути да је интензивним партијским радом у другој половини 1942. године створена повољнија могућност за скривање и смештај рањеника и болесника у селима, што је знатно олакшало ситуацију у Одреду.

Кроз партизанску болницу у Јасикару прошло је много рањених, физички оронулих и болесних другова и другарица, а болница није била откривена за све време постојања, без обзира што је за њу знао већи број сељака Бреснице, Рашевца, Здравиха, Прекопуца итд. Сви сељаци не само да су виђали рањене и болесне партизана, већ су их и сами издржавали. Посебно треба истаћи улогу два малишана који су служили као курири у болници и снабдевали рањенике дуваном и осталим потребама. То су Добрица Ћирковић из села Прекопуца и Шљивић Миодраг Пурко из Бреснице. Ћирковић је преживео рат, а Шљивића су стрељали Бугари 22. јуна 1942. године. Том приликом убијени су Рајко Јовановић — чика Ђура и Шаљапин, који су за моменат напустили склониште

болнице. Тада су бугарски окупатори учинили још једно нечувено зверство. Прегучене, али живе, у ватру су бацили Даницу Ђинђић и Стану Петковић из Прекопуца, које су са стоком биле на бачијама, тражећи од њих да кажу где је скривена радио-станица.

Треба поменути да је у то време у саставу болнице радила и партијска техника. Наиме, ту су слушане и хватане радио-вести које су рањеници, Никола Џуверовић Академац, Љубиша Вукановић Мргуд и Рајко Јовановић - чика Ђура прекуцавали и на шапирографу умножавали, а руководства Расинског и Топличког партизанског одреда и партијско-политички радници на терену Топлице, Мораве и Расине растурали. То су биле једине и врло корисне информације, нарочито за одржавање борбеног морала и код бораца и у народу.

После расформирања ове болнице, иако није било много рањеника, ситуација је била доста сложена јер су се од једног проблема створила два. Поред лекара којих није било, тешкоће је причињавао смештај. Овај проблем успешно је решаван управо због огромног труда руководилаца и бораца, али и због високе свести бораца-рањеника. Такво лечење трајало је све до постојања Топличког НОП одреда, до његовог преформирања у 3. батаљон (Јастребачки) Првог јужноморавског одреда. Тада су брзо створени погодни услови за лечење на терену и у партизанским болницама, које су биле формиране на подручју Пусте Рече и Топлице.

Сви рањеници који су лечени, углавном су и били излечени и оспособљени за даље вођење борбе. У Јасикару ниједан болесник ни рањеник није умро.

Претеча болнице у Јасикару била су прихватилишта у селима на Пасјачи, Видојевци и Горњој Бресници, где је лечен већи број лакших рањеника. Она нису била подесна за тешке рањенике, који су склањани по селима, посебно у Грудашу, Селишту, Раствовници, Видовачи, Рашевцу (Дамњанова колиба), Бресници и Ђерен Девчи. Када се говори о организацији санитета у Топличком НОП одреду потребно је посебно поменути два случаја: збрињавање Љубише Вукановића Мргуда, рањеног у груди, који је лечен у Великопланској цркви и Ивана Словенца, рањеног у ноге, који је лечен у Прокупљу 1942. године. И један и други су у почетку морали бити под непосредном контролом лекара.

После тешког рањавања у селу Сварчи, 28. фебруара 1942. године, Мргуд је пребачен у Велику Плану, где је био

под непосредном контролом др Михајила Бркића. Но, како је наишла велика непријатељска офанзива, код сељака у кућама а ни у амбуланти више није могао остати. У договору са свештеником Миладином Ђуђићем, Мргуд је смештен у црквени олтар Великопланске цркве. Доктор Бркић га је лечио, а поп Ђуђић неговао. Мргуд је тако провео првих двадесетак дана по рађавању, а након тога лекарска нега му није била преко потребна. Није му ни могла бити указивана јер је др Михајло Бркић тих дана протеран из Велике Плане.

Слично се догодило и са Иваном Словенцем. После тешког рађавања, октобра 1942. године у Претрешњи, у борби са четницима Нике Куштримића, видело се да без лекара не може бити спасен. Добром организацијом, врло брзо, преко активисте Боре Јовановића из Доње Трнавe, а уз помоћ Миливоја Станковића Крцуна (рођеног Прокупчанина, одличног диверзанта и доброг познаваоца прилика у граду), Иван је пребачен у Прокупље и смештен у пећницу — Сидорове пекаре, где га је лечио доктор Жерајић. Касније је био негован и у кућама Надежде Драгојловић, Наде Шпадијер, Марије Васиљевић, Божане Јефтић, Кристине Декић и др.

После више од месец дана прездравели Иван изашао је из Прокупља и наставио лечење у селима Топлице и на Јастрепцу. Као што се види, у критичним ситуацијама Топлички НОП одред успешно је решавао и питање лекарске неге.

Иако без лекара санитарско особље у Топличком и Расинском крају било је колико-толико обучено, пружало је помоћ оболелима у селима кроз која је јединица пролазила. То није било само пружање лекарске помоћи, био је то и облик политичког рада. Најбољи пример за то пружа Саша Јаворина, која је у Топлици, међу женама, била позната као докторка Саша. Није се једном десило да ови наши здравствени радници путују од села до села и по неколико километара да би обишли неког болесника и пружили му помоћ у мери у којој су тада могли.

Са таквом праксом започели су још 1941. године у Топлици Милан Јовановић Доктор и Саша Јаворина, а то се задржало све до ослобођења Топлице. О томе је Саша Јаворина, 19. јуна 1979. године, у једном разговору, нагласила:

»При повратку са Голије крајем јула 1942. године, пре преласка на Јастребац, задржали смо се у једном селу (послед-

њем пред пребацивање) у подножју Копаоника. Ми смо били у селу, а четници су запосели положај изнад њега. Неко нас је обавестио да у једној кући лежи болесно дете. Одмах смо ја и још један друг медицинар отишли да га погледамо. Погледали смо га и дали му инјекцију. Мајка детета када је видела како се ми о њему бринемо била је пријатно узбуђена, изашла је из куће, окренула се према коси коју су запосели четници и сва узбуђена обратила се у том смеру:

— Проклет да си, (и рекла је име свог мужа) они ти лече дете, а ти пуцаш на њих».

Од 1943. године надаље помоћ су пружали лекари Воја Стојановић, Раде Милутиновић и други. То је био још један разлог више да топлички народ верује партизанима. Владало је правило да партизани могу много, чак и оно што изгледа немогуће.

Топлички НОП одред, иако је оскудевао у кадровима за лечење и збрињавање рањеника и болесника, за релативно кратко време остао је без Милана Јовановића Доктора, Даре Несторовића Љупче, Савке Јаворине Саше, а нешто касније и без Марице Илић Мице. Милан Јовановић Доктор погинуо је априла 1942. године на Копаонику, Дара Несторовић Љупче августа на Малом Јастрепцу, а другарица Саша је прекомандована у Црну Траву. Марица Илић остала је гравидна па је морала отићи на порођајно одсуство. Тако је Одред остао само са Васиљком Декић Надом, која је више од осталих могла пружити медицинску помоћ.

Поред лечења и збрињавања ништа мања пажња није посвећивана ни личној хигијени бораца. Често су се истицала искуства Шпанаца, која су нам добро дошла да спречимо појаву тифуса, коју су услед нередовног прања и пресвлачења бораца могле изазвати ваши. На ту опасност нарочито је указивао Ратко Павловић Ћићко, који је и личним примером показивао делотворност хигијенских мера. Многи се хвале како су измислили »партизанско буре« за парење одеће, што је само делимично тачно. Топлички партизани нису знали за »партизанско буре«, али су одмах, чим би се појавиле ваши, почели са парењем одеће у сеоским казанима за печење ракије. Најбољи доказ да се с тиме и успело је да за све време рата и постојања ове јединице није било ниједног случаја појаве тифуса у Топличком НОП одреду. Вашију је, ипак, било. Систем парења одеће у Топлици примењиван је за све

време рата, али је временом технолошки усавршаван. Парење одеће је обично вршено за време затишја по селима, а било је и случајева да се казан изнесе на планину, само да би се обезбедила лична хигијена бораца. Уз парење следило је купање и прање веша.

СНАБДЕВАЊЕ ЛЕКОВИМА

Снабдевање лековима у Топличком НОП одреду било је, као и у свим другим партизанским јединицама, веома отежано. Лекова и другог санитетског материјала никада није било довољно, па се најчешће импровизовало. Уместо завоја употребљавано је обично чисто сеоско платно, а уместо алкохола препечена ракија. Основни извор снабдевања лековима биле су апотеке у градовима, било да су их партизани ослобађали или су само због лекова упадали у њих. Кад год је планирана или извођена нека акција, напад на насељено место, редовно је неко био одређен да заплени санитетски материјал из апотеке. Такав је случај запамћен приликом напада на Прокупље, 1941. године, касније на Куршумлију, Блаце, а затим и у нападу на Жупски Александровац.

Приликом ослобођења Прокупља, из две апотеке, колико их је било, покупљено је све што се могло користити за потребе лечења бораца у Одреду. А таквог материјала било је доста. Сећам се велике бале вате, коју је на Видовачу изнео заробљени полицијски писар Аца Кампарелић. Партизани су запленили и приручну апотеку жандармеријских станица четничких гарнизона, које су и иначе биле извор снабдевања партизана. Велики део заплењених новчаних средстава такође је коришћен за набавку санитетског материјала, а нису били мали ни прилози у поменутом материјалу који су пристизали из градова (Ниш, Прокупље) и од симпатизера НОП-а.

Било је и акција искључиво организованих за прибављање санитетског материјала. Обавештени да је доста санитетског материјала достављено болници у Прокупљу, вероватно због лечења рањених и болесних четника, жандарма и квислинга, команда Пасјачке чете, ноћу 7/8. децембра 1941. године, упутила је групу да заплени санитетски материјал. Акција је успела, санитетски материјал је заплењен. Истовремено, друга група срушила је пругу у рејону железничке станице

Прокупље. Наравно, и та акција успешно је изведена захваљујући сарадњи са активистима које су партизани имали у Прокупљу и у прокупачкој болници. За ту успешно изведену акцију сазнала је и Недићева квислиншка влада, јер је убрзо послат извештај од квислинга из Прокупља.²⁷⁷ Сличну акцију извела је Великојастребачка чета у пролеће 1942. године у селу Велика Драгуша. По обавештењу да су у тамошњу апотеку допремљени лекови одмах је организована акција. Део лекова је остављен за потребе грађана, а остало је заплењено.

Непрекидна веза са Окружним комитетом КПЈ за округ Ниш, 1942. године, између осталог служила је и за релативно добро снабдевање санитарским материјалом, нарочито у критичним лековима. Наиме, ОК Ниш је лекове набављао преко везе и по куриру Аранђелу Младеновићу Корчагину слао их је у Одред. Једном приликом, на партијском састанку, када је било речи о снабдевању и везама политички комесар Топличког НОП одреда, Десимир Јововић Чича, између осталог је рекао: »Што се санитарског материјала тиче, то за сада није лоше; нема да цури, али капље. Док је оваквих веза са Нишем и док делује организација која сада тамо постоји, биће добро, имаћемо лекове...«.

²⁷⁷⁾ Архив ВИИ, к. 52, док. 15/4, Извештај Српске државне страже.